

KUNSTSCHRIFT is een tweemaandelijkse uitgave van Kunst en Schrijven bv, Amsterdam/Rotterdam 66ste jaargang, nr. 3 juni/juli 2022

REDACTIE
hoofredactie Mariëtte Haveman
beeldredactie Andrea Müller-Schirmer
eindredactie Ingrid Mersel
redactieraad Paul van den Akker
Ann-Sophie Lehmann
Laurens Meerman
Annemiek Overbeek
Margriet Verhoef

Kunstschrift
Postbus 10859
1001 EW Amsterdam
06-40406607
info@kunstschrift.nl
www.kunstschrift.nl

VORMGEVING
Omar Saiid, Saiid & Smale

LITHOGRAFIE EN DRUK
Wilco Art Books, Amersfoort

AANMELDEN VOOR EEN ABONNEMENT
www.kunstschrift.nl of
klantenservice@aboland.nl

- jaarabonnement (6 nummers) € 59,-
- kortingsabonnement 65+ € 56,-
- abonnement buitenland € 74,-
korting van € 1,50 bij betaling met automatische incasso
- studentenabonnement € 49,50
- proefabonnement (3 nummers) € 29,50
  - losse nummers € 11,75 (exclusief verzendkosten)
  - linnen bewaarband € 18,00 (inclusief verzendkosten)

Voor opzegging van het abonnement hanteren wij een termijn van twee maanden. Een adreswijziging ontvangen wij graag drie weken van tevoren op het mailadres info@kunstschrift.nl

ISSN 0166-7297

AFBEELDING OMSLAG VOORZIJDE
Detail van Donatello, *Pazzi Madonna*, ca. 1422 • zie ook afbeelding 49

AFBEELDING OMSLAG ACHTERZIJDE
Hoofd van Donatello's *David*, ca. 1435-1440
• zie ook afbeelding 12

AFBEELDING OMSLAG BINNENKANT
Zicht op Florence met rechts de Piazza del Duomo met de Campanile di Giotto

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. © c/o Pictoright Amsterdam 2022

2
De meest wendbare kunstenaar
Mariëtte Haveman

8
Ongepolijst in alles, behalve zijn kunst
Jeroen Stumpel

10
Nobele Joris en naakte David
Arjan de Koomen

12
Meester van de materie
Arjan de Koomen

22
Muziek voor het oog
Jeroen Stumpel

32
In staat van wording
De late bronsreliëfs in de San Lorenzo
Machtelt Brügger Israëls

36
Donatello en de schilders
Gert Jan van der Sman

44
De muziek van de renaissance
Mariëtte Haveman

48
UITGELICHT
Kleur als taal
Etel Adnan in het Van Gogh Museum
Sara Tas

Het paradijs als paradox
Wanderlust-Watamula
Wilma Sütö

DONATELLO

EEN TOMELOOS TALENT

Vrolijkheid, tederheid en tragiek verbinden zich in de kunst van Donatello (1386-1466). Overal in de stad is zijn aanwezigheid voelbaar. Dit Kunstschrift gaat over de meest veelzijdige kunstenaar van zijn plaats en tijd: Florence, de vroege renaissance.

De tentoonstelling *Donatello, il Rinascimento* is t/m 31 juli 2022 te zien in het Palazzo Strozzi en het Museo del Bargello in Florence.

DE MEEST WENDBARE KUNSTENAAR

MARIETTE HAVEMAN

<1 **Donatello**
Gattamelata, 1445-1453 •
zie ook afbeelding 28

2 **Donatello**
David, ca. 1435-1440 • zie
ook afbeelding 12

Donatello is minder beroemd dan Michelangelo, Rafaël en Leonardo, omdat hij zich niet zo makkelijk laat verbinden met een enkel beeld. Aan zijn naam kleeft geen *Schepping van Adam*, geen *School van Athene* of *Mona Lisa*. Donatello's *David* komt in de buurt, die uitdagende meisjesachtige jongen van brons, gekleed in alleen een paar laarzen en een herdershoed [2,12]. Zo'n gek, mooi beeld van de Bijbelse held die Goliath versloeg, dat staat voor alles wat licht, lieflijk en vrijzinnig was aan de Italiaanse renaissance. Maar er is ook dat ruitersstandbeeld dat hij maakte in Padua, bekend als *Gattamelata* (alias *Zwartgekleete kat*) [1,28]: een houwdegen zonder genade, die op zijn beurt alles belichaamt wat grof en maffioos was (in sommige opzichten nog steeds is) aan diezelfde Italiaanse maatschappij.

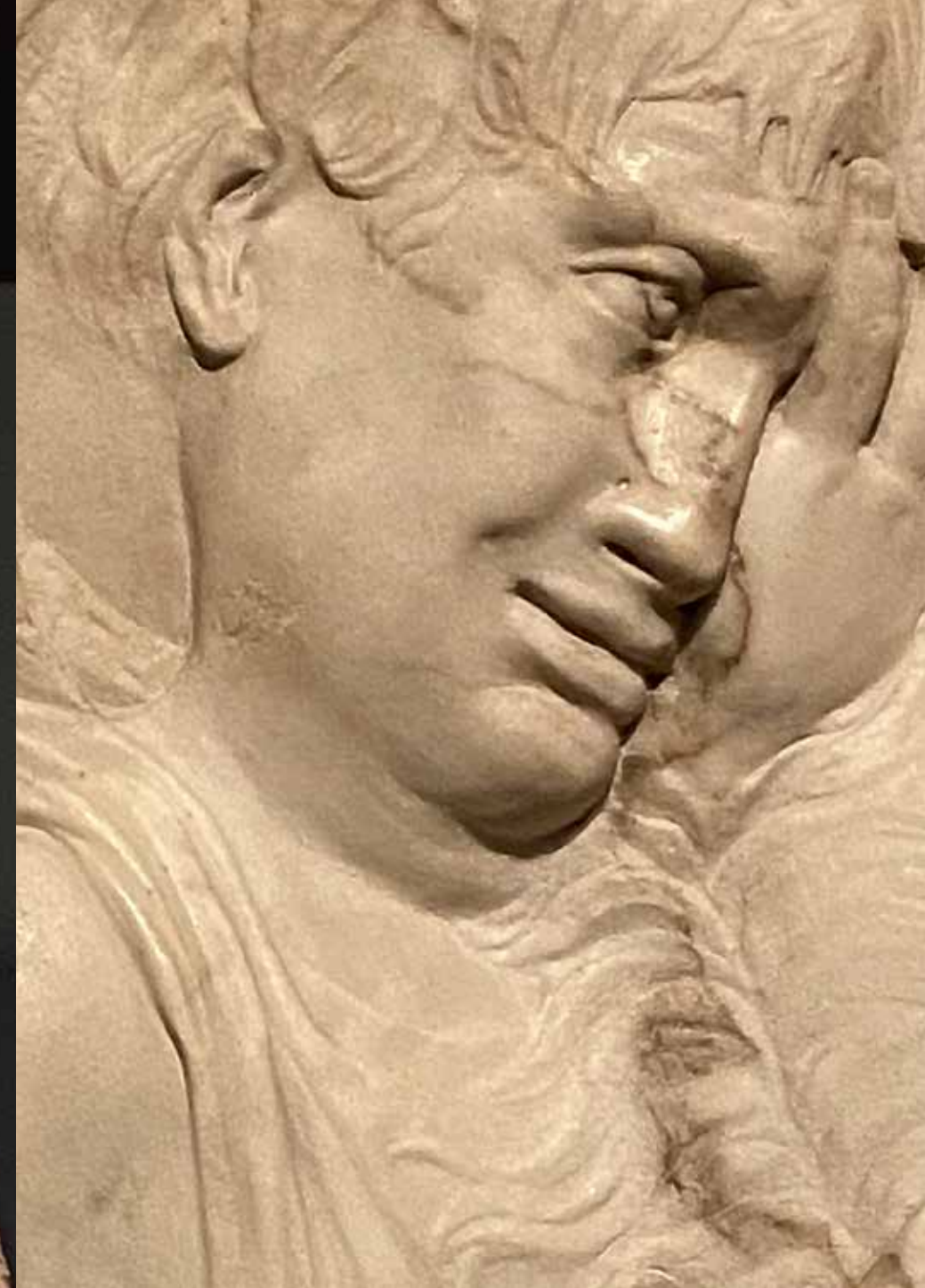
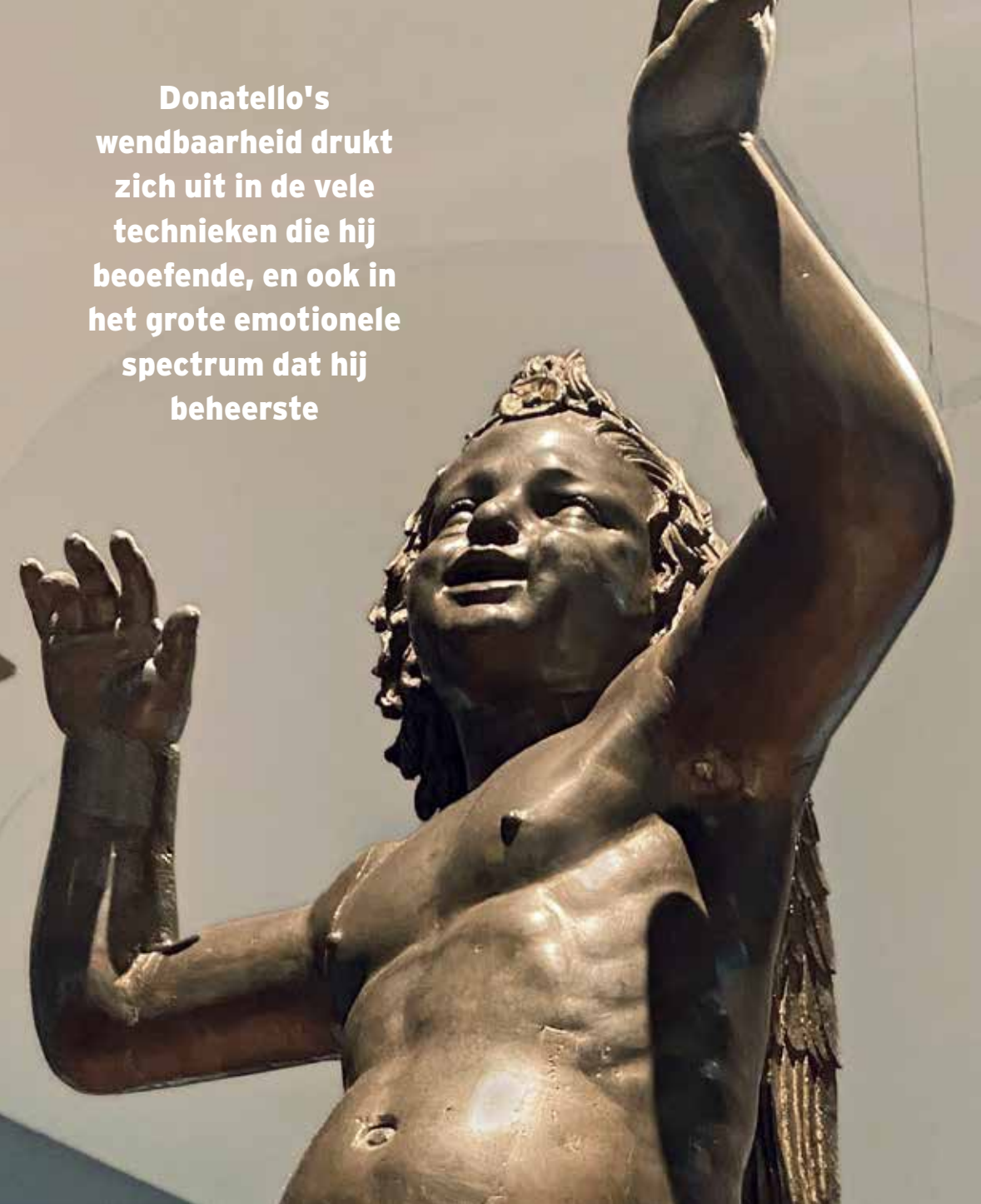
Donatello's fantastische talent zit in het tegendeel van een enkel beeld, in zijn ongelooflijke wendbaarheid. Die wendbaarheid drukt zich uit in de vele technieken die hij beoefende, maar ook in het grote emotionele spectrum dat hij beheerste.

Dat ongrijpbaar brede repertoire heeft in de loop van de geschiedenis geleid tot een veelheid aan Donatello's, en zijn reputatie daarmee op een eigenaardige manier verdund. In zijn eigen tijd werd hij geroemd om de indrukwekkende marmeren profeten die hij maakte voor het grote werk aan de Dom van Florence. Profeten houwen was, net als Madonna's, een kansrijk specialisme in de vijftiende eeuw. Er was enorm veel vraag naar en de voorbeelden waren legio. Daarmee was het ook een specialisme waarin je je bijna niet kon onderscheiden. En het is vooral hier dat Donatello zijn unieke talent tentoonspreidde, in het vermogen om van de grootste gemeenplaats iets te maken dat aandacht en verbazing wekte.

Tot diep in de negentiende eeuw was daarnaast vooral zijn koene *Joris* [11] universeel vangnet van bewondering. In de vroege twintigste eeuw won de berooide, uitgehongerde *Magdalena veld* [4, 18], als een voorbeeld van de enorme

Donatello's
wendbaarheid drukt
zich uit in de vele
technieken die hij
beoefende, en ook in
het grote emotionele
spectrum dat hij
beheerste

3 Detail van
Donatello's *Atys-Amorino*,
ca. 1435-1440 • zie ook
afbeelding 40

expressiviteit die kunstwerken kunnen hebben. En wij begrijpen nog steeds goed waarom. Naast de twee koorbanken in de Basilica di San Lorenzo, in dit Kunstschrift uitvoerig bezongen, vormt Donatello's houten *Magdalena* een aangrijpende getuige van de bagage die kunstenaars op leeftijd soms meebrengen, een vorm van emotionele directheid en achteloze virtuositeit die de oogst is van een lang leven werken aan dat ene grote probleem: een beeld oproepen dat kan gelden als de sterkste, meest overtuigende belichaming van het gevoel dat erin wordt vertolkt.

Vandaag wordt vooral de innige uitbeelding van de Maagd met haar kind, de zogeheten *Pazzi Madonna* [49], gevierd als de verpersoonlijking van de psychologische diepte die Donatello wist te bereiken. Italianen zelf houden altijd al van hun Madonna, daarmee is ook zij een clichébeeld van jewelste, miljoenvoudig herhaald. En kijk wat Donatello ermee deed. Hij voorzag het meest grijsgedraaide thema van nieuwe zuurstof, waar nog lang op kon worden geteerd.

Veelzijdigheid is geen recept voor eeuwige roem, maar Donatello's wendbaarheid vormt wel een perfecte weerslag van wat de Italiaanse

renaissance nog steeds maakt tot zo'n wonderbaarlijke periode uit de kunstgeschiedenis: het feit dat daar zoveel in samenkwam. De omstandigheden waren ideaal. Er was de kerkelijke traditie van Bijbelverhalen die zich schijnbaar moeiteloos verbond met de klassieke vertelkunst. Tussen 1300 en 1450 werd de stad Florence gevuld met nieuwe openbare kunst, op een schaal waar je je nauwelijks een voorstelling van kunt maken. En zo toverden de late gotiek en het marmeren classicisme met elkaar die hele uitbundige poëzie tevoorschijn die wij nog steeds associëren met de vroege renaissance.

In die broeikas van talent en competitie blijft Donatello nog steeds overeind, met de zeldzame frisheid van zijn kijk op wat een kunstwerk kan doen. Dansende peuters of peinzende profeten, jonge vrouwen en tedere knapen, vrolijkheid en verdriet, geen onderwerp ging zijn kracht te boven. Overal wist hij een spanning en directheid aan te geven die ons nog steeds moeiteloos bereikt.

Mariëtte Haveman is hoofdredacteur van Kunstschrift

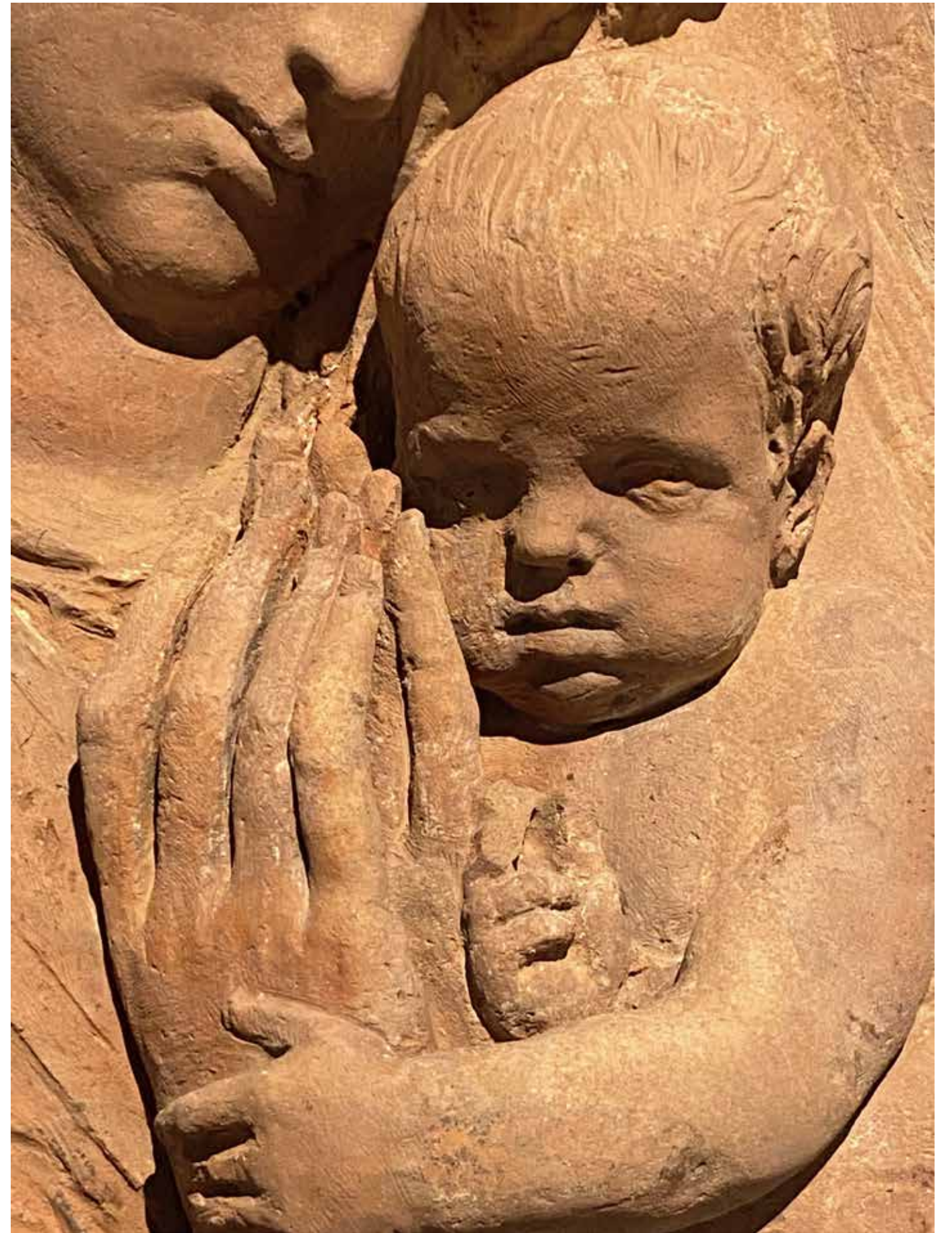
4 Hoofd van Donatello's *Maria Magdalena*, ca. 1440-1442 • zie ook afbeelding 18

5 *Treurende engel*, detail van Donatello, *De dode Christus met engelen*, ca. 1435 • marmer, 80,5 x 114,3 cm • Victoria and Albert Museum, Londen

6 Donatello
Madonna met kind
 (detail), ca. 1415 •
 terracotta, vroeger
 beschilderd, 90 x 75 x
 24 cm • Bode-Museum,
 Staatliche Museen zu
 Berlin, Berlijn

»7 Donatello
*Madonna met kind en
 engeltjes* (detail), ca.
 1440-1445 • terracotta,
 vroeger beschilderd, 99,6
 x 69,5 x 20 cm • Bode-
 Museum, Staatliche
 Museen zu Berlin, Berlijn

8 Portret van Donatello in *Vijf meesters uit de Florentijnse renaissance: Giotto, Uccello, Donatello, Manetti, Brunelleschi*, eerste helft 16de eeuw • tempera op paneel • Musée du Louvre, Parijs

Ghiberti (1378-1455) had die eervolle opdracht al jong gekregen, en was nauwelijks tien jaar ouder dan Donatello.

Een nog grotere invloed dan Ghiberti had Filippo Brunelleschi (1377-1446) - architect van de koepel van de Dom en ook een jaar of tien ouder dan hij. Ondanks zakelijke conflicten werkten ze veel samen en bleven ze een leven lang vrienden. Samen gingen ze als jonge kunstenaars naar Rome om overblijfselen uit de Romeinse oudheid te bestuderen. Die belangstelling voor de klassieke kunst bestond elders ook wel, maar nergens met zo'n fanatieke toewijding als in Florence. Die diepe interesse was begonnen bij de Toscaanse schrijvers, maar intussen ook overgeslagen naar de kunstenaars.

Beeldende kunst heeft naast overheden ook prachtlievende individuen met diepe zakken nodig, en in Florence trof Donatello die in verschillende soorten en maten. De meest uitgesproken mecenas was Cosimo de' Medici (1389-1464). Deze Cosimo

(Vecchio genaamd, de Oude) was een schatrijk bankier en industrieel, die zonder de politieke schijnwerpers te zoeken, decennialang de echte leider was van de stad.

Tussen de bankier en de beeldhouwer (ze scheelden nauwelijks drie jaar in leeftijd) bestond een hechte relatie - misschien zelfs echte vriendschap. Een tijdgenoot beschrijft Cosimo als iemand die echt verstand had van beeldhouwkunst, en die '... kunstenaars graag gunsten gaf. Hij was een grote vriend van Donatello. Omdat Donatello zich niet kleedde zoals Cosimo dat graag zag, schonk hij hem een rode mantel en een kleed voor eronder; hij stak hem in gloednieuwe kleren'. Het ging waarschijnlijk om het soort mantel dat de rijkere Florentijnen droegen [9].

Donatello droeg het ensemble maar een keer of twee, zegt het verhaal, '... en toen liet hij het links liggen, want het leek hem te chic'. Het komt sterk overeen met een typering van vele jaren later, wanneer iemand schrijft dat 'Donatello ongepolijst en simpel was in alles, behalve in zijn beeldhouwkunst'. Dezelfde auteur zegt dat veel mensen beweren dat er '... nooit een beter beeldhouwer is geweest dan hij'. Donatello was toen al meer dan zestig jaar geleden overleden, maar hij is altijd geëerd en bewonderd gebleven als een van de belangrijkste Florentijnse

kunstenaars van de vijftiende eeuw. Zijn reputatie reikte bij leven al ver buiten de grenzen van Florence.

Uit Florentijnse belastingaanslagen blijkt dat Donatello vrij bescheiden leefde, ongetrouwd was en kinderloos bleef, met een zus voor wie hij zorgde, en zijn moeder die in huis woonde: zij werd meer dan tachtig jaar oud. Hij zal homoseksueel zijn geweest - daar wijst althans een aantal archivalia en anekdotes op.

Hij heeft tot rond zijn tachtigste geleefd, waarbij hij in de laatste decennia van zijn leven werd ondersteund door Cosimo. Zelfs zijn graf geeft blijk van de bijzondere verhouding tussen deze opdrachtgever en de kunstenaar: Donatello is bijgelegd in dezelfde rijke crypte waarin Cosimo al een paar jaar eerder zijn laatste rustplaats had gekregen.

Wij hebben eigenlijk maar één schilderij waaruit zou kunnen blijken hoe hij eruitzag: een portret, nu in het Louvre, waarin hij is afgebeeld samen met onder anderen zijn vrienden Paolo Uccello en Brunelleschi [8]. Waarschijnlijk dateert het uit de zestiende eeuw, maar we moeten het ermee doen. En op de een of andere manier heeft het iets heel aannemelijks.

JS

ONGEPOLIJST IN ALLES, BEHALVE ZIJN KUNST

Donatello werd rond 1386 in Florence geboren. Zijn eigenlijke naam was Donato, maar hij was kennelijk aan de kleine kant, en werd beroemd als Donatello - de kleine Donaas.

Zijn vader Niccolò di Bardi werkte in de wolindustrie en was lid van het wolgilde. Florence was toen een stad van zo'n zestigduizend inwoners. Dat lijkt niet veel, maar rond 1400 was het met zo'n aantal een van de grootste steden van Europa. Veel mensen werkten, zoals de vader van Donatello, in de wolindustrie, maar ook in bedrijven als de leerlooierij, en uiteraard de handel en het bankwezen.

In Donatello's jonge jaren - na de rampzalige tijden van onder meer de Zwarte Dood - beleefde Florence een nieuwe bloeitijd. Gilden en stadsbestuur hechtten veel belang aan de pracht van de stad, en de Dom, het Baptisterium en de Orsanmichele boden gelegenheid tot grote publieke opdrachten voor beeldhouwers en bronsgieters. Donatello kwam in die branche terecht in plaats van in de wol, waarschijnlijk omdat hij er een duidelijke aanleg voor had. Zijn leertijd begon bij Lorenzo Ghiberti die toen werkte aan de schitterende bronzen deuren van het Baptisterium.

9 Detail van Masolino's *Genezing van de lamme en Opwekking van Tabitha*, 1424-1427 • fresco in de Brancacci-kerk, Florence

10 *Veduta della Catena* (Gezicht op Florence), 19de-eeuws schilderij naar een houtsnede uit ca. 1470 in het Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, Berlijn